

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Факультет історії та міжнародних відносин
Кафедра давньої і нової історії України та методики навчання історії

ЗАТВЕРДЖУЮ
Декан факультету історії та міжнародних відносин
О.М.Маклюк
«01» вересня 2023 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
"ЗБРОЙНА АГРЕСІЯ РОСІЇ (2014-2023) ПРОТИ УКРАЇНИ В ЕПОХУ
ГІБРИДНИХ ВІЙН"

підготовки бакалаврів
(назва освітнього ступеня)
спеціальності _____
(шифр, назва спеціальності)

статус дисципліни – вільний вибір студента у межах університету

Укладач: д.і.н., професор кафедри давньої і нової історії України та методики навчання історії Г.Ф.Турченко

Обговорено та ухвалено
на засіданні кафедри давньої і нової історії України та методики навчання історії
Протокол № 1 від "01" вересня 2023 р.
В.о. завідувача кафедри давньої і нової історії України та методики навчання історії
_____ Г.Ф. Турченко

Ухвалено науково-методичною
радою факультету історії та міжнародних відносин
Протокол № 1 від "01" вересня 2023 р.
Голова науково-методичної ради факультету історії та міжнародних відносин
_____ І.М. Кривко

2023 рік

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрямок підготовки, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3		Блок дисциплін вільного вибору студентів в межах університету	
Загальна кількість годин – 90		Вибіркові освітні компоненти	
		4-й	–
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2	Рівень вищої освіти: бакалаврський	20 год.	–
		Практичні/Семінарські/ Лабораторні	
		–	–
		Самостійна робота	
		70 год.	–
		Вид підсумкового контролю: залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни "Збройна агресія Росії проти України(2014-2023) в епоху гібридних війн" є дати студентам систематичні знання з історії імперської політики російських режимів щодо України. Підготувати майбутніх фахівців до самостійного аналізу актуальних проблем історії українських регіонів та сформувати у них інтерес до минулого своєї Батьківщини. Вивчення курсу сприятиме національно-патріотичному вихованню студентів, формування їх як активних громадян України.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни "Збройна агресія Росії проти України(2014-2023) в епоху гібридних війн" є

- проаналізувати стан розробки зазначеної проблеми в історіографії;
- охарактеризувати особливості імперського проекту щодо українських земель і спроби його реалізації царським режимом, Тимчасовим урядом 1917 р., радянською владою і сучасною Росією.
- проаналізувати вплив політичної боротьби між російськими й українськими політичними силами у добу Центральної Ради на процеси інтеграції південноукраїнського регіону до складу єдиного загальноукраїнського національно-територіального масиву;
- з'ясувати особливості становища Півдня як невід'ємної частини Української Держави П. Скоропадського та Директорії УНР; виявити основні напрямки еволюції політики білогвардійських режимів А. Денікіна і П. Врангеля у питанні про національний характер і територіальну приналежність Півдня України;
- окреслити еволюцію поглядів більшовиків у 1918–1922 рр. на національно-територіальний характер Півдня України і місце регіону в адміністративно-територіальному устрої радянської держави;
- визначити спільні риси у політиці радянського і сучасного російського режимів щодо Півдня і Сходу України;
- проаналізувати витоки новітньої російсько-української війни;
- охарактеризувати історичні передумови гібридної війни РФ проти України;
- охарактеризувати особливості та складові гібридної війни РФ проти України;

- доведіть, що «Русский мир» – сучасна неоімперська стратегія;
- Анексія Криму: хронологія, особливості, наслідки;
- «Русская весна»: хронологія, особливості, наслідки;
- охарактеризувати особливості Інформаційної війни РФ проти України та ін..

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- визначити спільні риси у політиці радянського і сучасного російського режимів щодо Півдня і Сходу України
- основні історичні передумови та складові гібридної війни РФ проти України;
- особливості Інформаційної війни РФ проти України;
- хронологію подій, особливості на наслідки «Русской весни»;
- причини, наслідки анексії Криму;
- витоки новітньої російсько-української війни;
- обставини появи в 1764 р. російського імперського проекту «Новоросія» і спроби його реалізації царським режимом, Тимчасовим урядом 1917 р., радянською владою і сучасною Росією.

вміти:

- аналізувати історичний матеріал, працювати з історичними джерелами, проводити наукову та дослідницьку роботу;
- брати участь у дискусіях, виступати з доповідями;
- використовувати методологічні прийоми і правила порівняння для забезпечення наукового характеру порівнянь.

У результаті вивчення дисципліни студенти набудуть таких компетентностей: світоглядна компетентність (здатність застосовувати принципи і методи ціннісного проектування освітнього процесу, розробляти план та процедуру особистісного самовдосконалення); організаторська компетентність, проектна компетентність. Уміння формувати морально-ціннісні установки.

3. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1. ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (XVIII – 1991 р.)..

Тема 1. Імперська політика російської влади щодо українських земель (XVIII – початок XX ст.).

Теоретико-методологічні аспекти курсу. Розробка національного питання в працях О.Бочковського, С.Дністрянського, Д.Донцова, С.Рудницького. Сучасні наукові підходи у сфері регіоналістики. Політика царської влади щодо Півдня України (XVIII – початок XX ст.). "Новоросія" без "новоросів": етнічний склад населення Півдня України у XIX – на початку XX ст. Імперська політика щодо України. Специфіка аграрного устрою та економічного розвитку регіону. Особливості етнічного складу регіону. Національний склад населення міст Півдня України. Українська більшість і модернізація регіону. Формування національної свідомості. Формування української еліти на Півдні України. Національно-визвольний рух у південноукраїнському регіоні. Перша світова війна і модернізаційні процеси на Півдні України. Етносоціальні зміни у населенні краю. Роль Півдня України в економічній інтеграції українських земель.

Тема 2. Питання про статус Півдня України в умовах Української революції.

Поширення Української революції на Південь. Політика Тимчасового уряду щодо Півдня і національна консолідація українського населення регіону. Південноукраїнське населення і

питання національно-територіальної єдності України. Більшовики і питання про єдність України. Боротьба між Українською Народною Республікою і Радянською Росією за контроль над Півднем України. Більшовицька спроба дезінтеграції України. Донецько-криворізький сепаратизм 1917–1918 рр. Радянські республіки на території Південної України. Південь України в останній період Центральної Ради (лютий–квітень 1918 р.). Національний рух кримських татар і німецькомовної меншини. Курс на впровадження нового адміністративно-територіального поділу України. Інтеграційна політика гетьманського режиму та Директорії на Півдні України. Інтеграційна політика гетьманського режиму на Півдні України. Особливості гетьманського режиму на Півдні України. Українізація державного апарату в регіоні. Роль окупаційної адміністрації. Здобутки в царині культури. Українізація вищої школи. Опозиція гетьманському режиму та її плани щодо майбутнього регіону. Національно-соціалістична опозиція. Проросійська опозиція. Німецькомовна національна меншина Півдня і кримськотатарський національний рух у 1918 р. Проект "Крим-Таврія". Проблема кордонів з РСФРР та Румунією.

Політика Директорії у південноукраїнському регіоні. Ставлення національних та соціальних груп населення Південної України до режиму Директорії УНР. Російська контрреволюція на Півдні України. Еволюція взаємин Української Народної Республіки і Антанти. Місія Грекова в Одесі у січні 1919 р. Місія О.Назарука та С.Остапенка. Перспективи переговорів. Особливості перебігу Української революції в період Директорії УНР на Півдні України.

Тема 3. Питання про статус Південної України в політичній боротьбі 1919–1922 рр.

Південь України у складі УСРР в 1919 р. Еволюція політики білогвардійських режимів щодо Півдня. Південноукраїнський регіон у політиці генерала А. Денікіна. Південноукраїнське селянство і крах денікінського фронту. Південь України в політиці П. Врангеля: робота над помилками. Внутрішня політика генерала А. Денікіна та П. Врангеля у південноукраїнському регіоні: порівняльний аналіз. Переговори військової делегації УНР з урядом Врангеля. Махновське середовище й українська ідея. Визнання більшовиками статусу Півдня як української території (1920–1922 рр.). Адміністративно-територіальні зміни у південноукраїнському регіоні.

Тема 4. Російсько-радянське визнання України

Україна в складі СРСР: доктрина і практика. Курс на створення радянської людини. Включення Криму до України: передумови та історичні наслідки. Етнічний склад населення південноукраїнських областей в радянську добу: динаміка змін. Українізація південноукраїнських міст в 1920-х роках. Курс на створення "радянської" людини. У "братніх обіймах імперії": денаціоналізація та русифікація українців в СРСР.

Тема 5. Від проголошення незалежності до новітньої російсько-української війни.

Незавершена революція 1991 р. і загрози незалежності. Хто і як готував новітню російсько-українську війну. "П'ята колона" і українське суспільство. Сепаратистські настрої "червоних директорів" в Україні у 1990-х рр. Протиставлення Сходу і Заходу у виборчій кампанії В. Януковича. Посилення сепаратистських тенденцій у 2004 р. (з'їзд у Северодонецьку, плани побудувати в Одеській області "вільну самоврядну територію" та ін.) Спільні риси у політиці радянського і сучасного російського режимів щодо Півдня і Сходу України. Спроба реалізації сучасною Росією імперського проекту "Новоросія" та ідей "Русского мира". Витоки новітньої російсько-української війни "Гібридна" війна проти України та її особливості.

Модуль 2. Сучасна гібридна війна РФ проти України: складові та особливості.

Тема 6. Прояви сепаратизму на Півдні України у 1991–2013 рр.

Ідея створення місцевої автономії на Півдні України як засобу протистояти «жовто-блакитній» експансії із Заходу. Створення партії «новоросів» («югоросів») в Одесі. Початок 1990-х рр. – плани місцевих сепаратистів у Криму за підтримки російського політикуму поставили завдання про вихід півострова зі складу України і приєднання до Російської Федерації. 2004 р. – на «З'їзді Рад усіх рівнів» у Северодонецьку із закликом до створення Південно-Східної Української автономної республіки виступили керівники областей південного сходу України. Плани місцевої компартійної бюрократії та директорів крупних підприємств («червоних директорів») на Донбасі, на Харківщині, Дніпропетровщині, у Запоріжжі по створенню місцевої автономії як засобу протистояти «жовто-блакитній» експансії із Заходу

Тема 7. *Особливості гібридної війни РФ проти України.*

Особливості гібридних воєн. Агресія без офіційного оголошення війни. Приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті. «Інформаційна війна» — пропаганда та контрпропаганда з застосуванням «брудних» інформаційних технологій. Широке використання «п'ятої колони» і нерегулярних збройних формувань (у т. ч. під прикриттям мирного населення). Нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій, чинними угодами і новими домовленостями. Заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження дипломатичних зв'язків між двома країнами). Протистояння у кібернетичному просторі.

Тема 8. *Анексія Криму.* Передумова анексії Криму. Мітинги проросійських та проукраїнських сил перед Верховною Радою Криму та у інших містах. Російські війська у Криму. «Зелені чоловічки». Блокада кораблів ВМС України в Криму. Проведення незаконного референдуму в АР Крим. Санкції країн світу проти РФ. Наслідки анексії Криму.

Тема 9. *«Русская весна»*

Початок лютого 2014 р. – губернатор М. Добкін відкрито закликав до федералізації України. Особливості сепаратистських виступів у Донецьку та Луганську. Роль російських «політичних» туристів. Роль російських спецслужб у захопленні влади. Перебіг подій на Дніпропетровщині та Запоріжжі. «Ячна неділя». Плани сепаратистів на відокремлення від України і створення федеративного об'єднання у складі Одеської, Миколаївської і Херсонської областей. Трагічний перебіг «Русской весни» в Одесі. Роль російської агентури і місцевої «п'ятої колони». Провал нової спроби повернути Україну в напрямку «вектора російської цивілізації». Наслідки подій «Русской весни»: чергова російсько-українська війна з багатотисячними жертвами, гуманітарна катастрофа, вбиті і покалічені, біженці з Донбасу і Криму, зруйновані міста, промислові підприємства, шахати, залізниці, школи, лікарні.

Тема 10. *Сучасна російсько-українська війна. АТО-ООС.* Початок бойових дій на Донбасі. Захоплення у квітні 2014 р. російськими загонами, керованими офіцерами спецслужб РФ, українських міст — Слов'янська, Краматорська і Дружківки. Проголошення ДНР і звернення до В.Путіна про введення військ. Бої за Слов'янськ. Звільнення Маріуполя. Іловайський котел. Участь регулярних військ РФ на територію України. Переговори у Мінську. Бої за Донецький аеропорт. «Кіборги». Бої за Донецький аеропорт – символ незламності та бойового духу українського війська.

Тема 11. *«Русский мир» – сучасна неоімперська стратегія РФ.*

План Москви по розширенню меж «Русского мира» за рахунок України призвів до російсько-української війни. Проект «Новоросія». Релігія і «Русский мир». Роль РПЦ в поширенні ідеї «Русского мира». Питання мови в сучасній неоімперській стратегії РФ «Русский мир». Освіта як інструмент «м'якої сили» РФ (до 2014 р.). Культура як інструмент впровадження РФ «Русского мира». Реакція на проект «русского мира» в українському суспільстві. Діяльність

проросійських організацій в Україні Наслідки спроб впровадження ідей «Русского мира» для українського суспільства.

Тема 12. *Інформаційна війна РФ проти України.*

«Інформаційна війна» — пропаганда та контрпропаганда з застосуванням «брудних» інформаційних технологій. Почалася у 1991 р. і набула особливо агресивних форм з часу анексії Криму. Мета: дезінформувати не лише жителів України, але й російських громадян, світову спільноту в цілому. Інформаційна війна РФ проти України у 1990-ті рр.: особливості. Інформаційна війна РФ проти України на початку 2000-х рр.: особливості. Фаза інформаційної агресії в умовах Революції Гідності, анексії Криму та в умовах російсько-української війни.

Тема 13. *Російські імперські міфи щодо історії України.*

Історична наука в РФ як складова інформаційної війни та поширення ідей «Русского мира». Історичні міфи з вуст російських урядовців та політиків – В. Путіна, В. Жириновського, В.Черномірдіна.

Тема 14. *Новітня історія України в сучасних російських підручниках.* Помаранчева революція в сучасних російських підручниках. Події Революції Гідності в сучасних російських підручниках для школярів. Оцінки анексії Криму в сучасних російських підручниках. Проголошення ДНР, ЛНР в сучасних російських підручниках.

4. Структура навчальної дисципліни

Змістові модулі	Усього годин	Аудиторні контактні години					Самостійна робота		Система накопичення балів		
		Усього годин	Лекційні заняття		Семінари		очна	заочна	Т.з.	П.з.	Усього балів
			очна	заочна	очна	заочна					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	30		10				20		15	15	30
2	30		10				20		15	15	30
Усього за змістові модулі	60		20				40		30	30	60
Підсумковий контроль (залік)	30										40
Загалом			90							100	

5. Темі лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Тема 1. Імперська політика російської влади щодо українських земель (XVIII – початок XX ст.).	2	
2	Тема 2. Питання про статус Півдня України в умовах Української революції.	2	
3	Тема 3. Питання про статус Південної України в політичній боротьбі 1919–1922 рр. Російсько-радянське визнання України	2	

4	Тема 4 Від проголошення незалежності до новітньої російсько-української війни. Прояви сепаратизму на Півдні України у 1991–2013 рр.	2	
5	Тема 5. Особливості гібридної війни РФ проти України	2	
6	Тема 6. Анексія Криму	2	
7	Тема 7. «Русская весна». АТО-ООС	2	
8	Тема 8. «Русский мир» - сучасна неоімперська стратегія РФ	2	
9	Тема 9. Інформаційна війна РФ проти України. Російські імперські міфи щодо історії України як обґрунтування війни	2	
10	Тема 10. Сучасна російсько-українська війна: історичні передумови та хід	2	
	Разом	20	

6. Види і зміст поточних контрольних заходів

№ ЗМ	Вид поточного контрольного заходу	Зміст поточного контрольного заходу	Критерії оцінювання	Усього балів
1	2	3	4	5
1	Теоретичне завдання – тест до тем лекції 1-5 у системі Moodle	Тема 1. <i>Імперська політика російської влади щодо українських земель (XVIII – початок ХХ ст.).</i> Тема 2. <i>Питання про статус Півдня України в умовах Української революції.</i> Тема 3. <i>Питання про статус Південної України в політичній боротьбі 1919–1922 рр. Російсько-радянське визнання України.</i> Тема 4. <i>Від проголошення незалежності до новітньої російсько-української війни. Прояви сепаратизму на Півдні України у 1991–2013 рр.</i> Тема 5. <i>Особливості гібридної війни РФ проти України.</i>	Тест на платформі Moodle містить 30 питань. Кожне питання оцінюється в 0,5 балів. Тип питання: багатоваріантне. https://moodle.znu.edu.ua/mod/quiz/view.php?id=233696	15
	Практичне завдання – розв'язання	Питання для підготовки на сторінці в Moodle	Критерії оцінювання роботи: а) Послідовний виклад матеріалу з висновками в	15

	аналітичних завдань 1:	https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=234183	кінці відповіді, знання фактичного матеріалу, володіння понятійним апаратом, уміння творчо розв'язувати завдання – 15-10 балів; б) послідовний виклад матеріалу, знання фактичного матеріалу, володіння категоріальним апаратом, допускається 1-2 неточності у використанні понятійного матеріалу – 9-5 балів; в) зміст матеріалу викладено частково, з недотриманням в окремих випадках послідовності, студент частково володіє знаннями фактичного матеріалу, при поясненні понять допущено помилки, суть питання в основному розкрита, не зважаючи на зазначені вище упущення – 4-1 балів.	
За ЗМ 1 конт. зах.	2			30
2	Теоретичне завдання – тест до тем лекції 6-10 у системі Moodle	Тема 6. <i>Анексія Криму</i> Тема 7. <i>«Русская весна». АТО-ООС.</i> Тема 8. <i>«Русский мир» - сучасна неоімперська стратегія РФ</i> Тема 9. <i>Інформаційна війна РФ проти України. Російські імперські міфи щодо історії України як обґрунтування війни</i> Тема 10. <i>Сучасна російсько-українська війна: історичні передумови та хід.</i>	Тест на платформі Moodle містить 30 питань. Кожне питання оцінюється в 0,5 балів. Тип питання: багатоваріантне. https://moodle.znu.edu.ua/mod/quiz/view.php?id=233716	15
2	Практичне завдання – розв'язання аналітичних завдань 2	Питання для підготовки на сторінці в Moodle https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=234181	Критерії оцінювання роботи: а) Послідовний виклад матеріалу з висновками в кінці відповіді, знання фактичного матеріалу, володіння понятійним	15

			апаратом, уміння творчо розв'язувати завдання – 15-10 балів; б) послідовний виклад матеріалу, знання фактичного матеріалу, володіння категоріальним апаратом, допускається 1-2 неточності у використанні понятійного матеріалу – 9-5 балів; в) зміст матеріалу викладено частково, з недотриманням в окремих випадках послідовності, студент частково володіє знаннями фактичного матеріалу, при поясненні понять допущено помилки, суть питання в основному розкрита, не зважаючи на зазначені вище упущення – 4-1 бал.	
За ЗМ 2 конт. зах.	2			30
Усього за зміст. модулі контр. заходів	4			60

7. Підсумковий семестровий контроль

Форма	Види підсумкових контрольних заходів	Зміст підсумкового контрольного заходу	Критерії оцінювання	Усього балів
1	2	3	4	5
Залік	Теоретичне завдання – виконання тесту на платформі Moodle	Питання для підготовки: https://moodle.znu.edu.ua/mod/quiz/view.php?id=233720	Тест містить 60 питань закритого типу (багатоваріантне питання). Із варіантів студенту слід обрати один. Кожне питання оцінюється у 0,34 бал.	20
	Практичне завдання – аналітичні питання	Питання для підготовки, вимоги до	https://moodle.znu.edu.ua/mod/page/view.php?id=234179	20

	у вигляді історичних задач (формат виконання: в залежності від форми навчання на момент заліку) а) аудиторно / очно (усно), б) дистанційно: ZOOM (усно).	виконання. Тематика: https://moodle.znu.edu.ua/mod/page/view.php?id=234179		
Усього за підсумковий семестровий контроль				40

8. Рекомендована література

Основна

1. Відгук українських істориків на статтю В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2021. 8 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015897> (дата звернення 29.08.2022).
2. Турченко Г., Турченко Ф. Проект "Новоросія" 1764–2014 рр. Ювілей на крові. – Запоріжжя, 2015.
3. Турченко Ф., Турченко Г. Проект "Новоросія" і новітня російсько-українська війна. – К., 2015.
4. Турченко Г. Ф., Терно С. О., Костенко Д. С. Антиукраїнський характер змін в шкільному курсі історії анексованого Криму (2014 - 2021 рр.) як складова гібридної війни РФ проти України. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. 2022. № 1(48). С. 1-10. URL: <https://drive.google.com/file/d/1PUH6xQqsZ2c4oZs2hYh-RCvOIDbcTf1V/view>. (Google Scholar).

Додаткова

1. Верменич Я. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір. – К., 2015.
2. Кульчицький С.В. Кримське питання в контексті політичної історії ХХ століття // *Національне питання в Україні ХХ – ХХІ ст.: історичні нариси*. – К., 2012.
3. Тараненко П.М. Те, що забути не можна. Спогади українця: від революції Бідності до революції Гідності. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2014.
4. Турченко Г. Історична наука і сучасна гібридна війна Росії проти України *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2016. Вип. 46. С. 217–223.
5. Турченко Г. Ідеї «руського мира» та «Новоросії» як пропагандистська зброя у сучасній російсько-українській війні *Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс* / наук. ред. Г.М. Васильчук, О.М. Маклюк, М.М. Бессонова. Запоріжжя, 2018. С. 274–289.
6. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право – К.: К.І.С., 2014.

7. Якубова Л. Національна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи у світлі сучасного етапу українського націотворення. – К., 2014.
8. Turchenko H. «Russian world» and the project «Novorossiya» as components of the information war of the Russian Federation against Ukraine *Propaganda and public consciousness in the south and east of Ukraine (1930s – early XXI century) : scientific monograph* / F. Turchenko and other. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021, p. 29–45.

Електронні ресурси:

1. Галушко К. Розгром псевдоісторичної статті Путіна про українців і росіян. 10 запитань історика. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0tFB4XcLQM0> (дата звернення 12.07.2023).
2. Громенко С. Руйнуємо міфи російської пропаганди про Крим. 10 запитань історика. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lm0hZ9fG6To> (дата звернення 12.07.2023).
3. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua> (дата звернення 29.08.2022).
4. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну: історичний контекст// [Електронний ресурс]. Розділ сайту. Український інститут національної пам'яті. (Офіційний сайт)- Електронні дані – URL: <https://www.uinp.gov.ua/aktualni-temy/povnomasshtabne-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-istorychnyy-kontekst> (дата звернення 12.07.2023).
5. Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис. URL: <http://uamoderna.com/> (дата звернення 12.07.2023).
6. Український історичний журнал. URL: <http://uhj.history.org.ua/uk/archive> (дата звернення 12.07.2023).
7. Читиво: електронна бібліотека. URL: <http://chtyvo.org.ua> (дата звернення 12.07.2023).
8. Zaporizhzhia Historical Review. URL: <https://istznu.org/index.php/journal> (дата звернення 12.07.2023).